

SPIONOLOGI OG ARNE TREHOLT

Av Johan Galtung

Université Nouvelle Transnationale
154 rue de Tolbiac

F-75013 PARIS
August, 1985

Emnet for dagens forelesning er egentlig "Gandhi". Men i lys av det som er skjedd i Norge denne uken, etter at Arne Treholt ble arrestert på Fornebu flyplass 20 januar, på vei til et møte med russiske etterretningsfolk i Wien, tillater jeg å forandre temaet for forelesningen til "spionologi", spionläre. Gandhi kan vente - KGB, og norske myndigheter, venter ikke. I denne uken har vi sett en forhåpentligvis så massiv i norsk presse og kringkasting at det vel savner sidestykke. Det synes som om partalemyndighetenes versjon er godtatt helt uten forbehold. Så la meg bare si innledningsvis: jeg vet ikke hva Arne Treholt har gjort eller ikke gjort, og jeg er heller ikke overbevist om at vi noen gang får vite det - dertil er det for bastante interesser i hele denne saken. At Arne Treholt var på vei til Wien for å snakke med russere er antageligvis galt av ham fordi det var uautorisert, men dermed er det ikke nødvendigvis sagt at det var spionasje, "til fordel for fremmed makt". Det kunne også være en del av hans handlingsmønster som henger igjen fra havretts/Evensen dagene, da Treholt bygget nettverk av stor betydning for Evensens slagkraft - det har jeg selv hørt fra Evensen. At han ble arrestert gjør heller ikke særlig inntrykk på meg - med det innblikk jeg har i de norske sikkerhetstjenester er det klart at de vanskelig kan tenke seg noe annet motiv for å ha kontakt med sovjetiske etterretningsfolk enn spionasje til fordel for Sovjet. Møtet på Fornebu var vel en kollisjon mellom to relativt forutsigbare handlingsmønstre. Det interessant er hva som kommer til å skje videre, og det er altså det jeg vil prøve å reflektere over.

Jeg antar at spionasje til fordel for fremmed makt er en underkategori under en videre kategori som jeg vil kalle "uautorisert informasjonsflyt mellom parter i konflikt". Man må da ta som utgangspunkt at et hovedtrekk ved konfliktdynamikk er polarisering, og et hovedtrekk ved polarisering er sterk reduksjon i kommunikasjon mellom partene kombinert med kommunikasjonskontroll: det er den politiske ledelse på begge sider som bestemmer hva som kan, og evt skal kommuniseres. Derfor betydningen av autorisert informasjonsflyt, og det synes helt klart at Treholt har begått uautorisert informasjonsflyt. I tillegg har den foregått hemmelig, man merker seg at ordet "konspirativt" ofte dukker opp. Det siste vil jeg la ligge i første omgang og konsentrere meg om informasjonsflyten. Hva slags informasjon kan det dreie seg om, hvilke virkninger kan kommunikasjonen ha?

At KGB er interessert i informasjon som kan svekke Norge relativt til Sovjet militært, i en krigssituasjon, anser jeg som opplagt. Å bebrede dem for det har samme status

som å bebreide en løve for at den er interessert i røtt kjøtt. Mer spesielt følger det verken at Treholt har gitt dem slik informasjon, eller at det er for å få slik informasjon KGB har vært interessert i kontakt med Treholt - det kan ha vært av helt andre grunner. Slike møter fant sted i forbindelse med havrettsforhandlingene mellom Norge og Sovjet, og førte muligens til en større likhet i forhandlingsposisjonene på begge sider av bordet. Men derav følger det selvsagt ikke at det var KGB som satt på begge sider av bordet; det kunne også ha vært Arne Treholt... noe som kan bety at Norge har sittet på begge sider, med andre ord at forhandlingene ga bedre resultat enn man kunne forvente på forhånd. Det siste forutsetter imidlertid identitet mellom Treholt, Evensen og "Norge" - hvorvidt den forelå eller foreligger er et åpent spørsmål. I den kompliserte problemstilling ligger også spørsmålet om hvorvidt "Norge" ønsket at Evensen/Treholt skulle ha suksess med sine forhandlinger.

Det er sannsynlig at partene i slike møter ønsker at informasjonsflyten skal ha virkning langt utover dem selv og deres lille møte. Antakelig ønsker begge parter å påvirke, å gi informasjon for at informasjonen skal ha virkning utover kontaktpunktet. Men derav følger det ikke at Arne Treholt er påvirkningsagent for KGB; han kan ha vært uenig i deres perspektiver, og ikke brakt noe videre; han kan ha vært enig og framhevet ting han likevel ville ha framhevet, for eksempel omkring problemkomplekset atomvåpen - fri sone.

Med andre ord, det er mange av de påstander som har kommet frem som er hypoteser som trenger uavhengig bevis; de er ikke uangripelige logiske slutninger som følger av det lille vi hittil har fått å vite selv om disse sannheter i enkelte sinn formet av den kalde krig framstår som apodiktiske. Han kan ha gjort vil bli til han gjorde det, noe som da fra min side er et uttrykk for en dyp skepsis overfor den rettslige prosess som nå skal utfolde seg. Men det vil vi tidsnok få anledning til å se; la oss komme tilbake til spørsmålet om hva slags informasjon og hva slags funksjoner informasjonsflyt kan ha.

I klassisk strategisk analyse er det alltid to hovedvariable for å analysere partene i en konflikt: motivation and capability, motiv og styrke. At det spioneres på styrke, og dermed implisitt også på svakhet, er veikjent. At det også spioneres på de minst like viktige motive, altså hvordan denne styrke skal anvendes er like opplagt, men ofte glemt. Og det til tross for at det er en motivstruktur som er den viktigste av alle: om partene planlegger et first strike, altså et angrep, eller om de "bare" planlegger et second strike, altså en gjengeldelse dersom

de blir utsatt for et angrep. Etterom begge parter har offensiv styrke som kan brukes både til first strike og second strike blir dette et helt avgjørende spørsmål; hvis en av partene bare har defensiv styrke eller capability bortfaller spørsmålet ettersom de da er ute av stand til å foreta et first strike og må basere seg på et rent defensivt forsvar, ikke på et gjengjeldelsesfor svar.

Tilsammen gir dette oss fire muligheter:

	Ost forbereder first strike, angrep	Ost forbereder second strike, gjengjeldelse
Vest forbereder first strike, angrep		
Vest forbereder second strike, gjengjeldelse		

Ettersom Treholt kommer fra Vest og lar informasjon flyte til Ost - informasjon innbefatter da hans egne meninger og analyser - kan vi starte med å se det fra Ost's synspunkt, og anta at Ost har en gjengjeldelsesstrategi. La oss så anta at en Treholt sitter inne med informasjon om at Vest faktisk forbereder et angrep. Hvilke virkninger ville det ha å gi den informasjonen videre?

Vel, det gir altså den advarsel som gjør det mulig for Ost å forberede gjengjeldelsesangrepet fullstendig. Dette kan så kommuniseres tilbake med det mulige resultat at Vest avstår fra sitt first strike. Men det er selvfølgelig også den mulighet at det får Ost til å gå til forkjøpsangrep. Dette gir da kommunikatøren et stort ansvar - han må vurdere i hvilken grad second strike strategien er stabil og ikke kan endres til en first strike strategi. I tillegg til det vil han også få høre fra Vest at det som ser ut, som first strike i realiteten er et "strike for peace, the war to end wars, for å bli kvitt det ondes sentrum i verden. Dette kan han da avvise. Han kan være av den oppfatning at intet er verre enn en atomkrig. Teknisk er han en forræder av Vests planer. Men hvordan vil han stå for historiens domstol?

Sett nå at han er overbevist om at Vests strategi er second strike, men at Ost tror eller er redd for at den i realiteten er first strike. Sett at han kommuniserer, på en troverdig måte som bare vil være ham til del fordi han tar risiko ved å kommunisere det, at hva Ost enn kan mene om Vest, om imperialisme og virkningen av økonomiske kriser på rustningsindustri og villighet til å gå til krig, akkurat det, first strike, ikke hva de har tenkt seg. Han vil med

andre ord kunne virke sterkt beroligende på Ost. Allikevel er han teknisk en forræder fordi han uautorisert gir informasjon. Men er han da en spion til fordel for fremmed makt eller en spion for d? Og, nok en gang, hva vil historiens dom bli?

Man kan nå gå gjennom de fire mulighetene i tabellen og tre mulige orienteringer hos kommunikator: i favor av Vest, av Ost og av systemet som helhet, menneskehetens mulighet for å overleve, etc. Det gir tolv muligheter, og det er nokså klart hva slags informasjon en kommunikator ville gi i alle tilfeller. Jeg vil være enig i at hvis hans motiv er å styrke Ost på Vests bekostning så er han en forræder og fortjener straff etter spionparagrafene, og streng straff hvis det kan påvises at virkningene faktisk har vært i denne retning. Hvis hans motiv er å støtte Vest på Osts bekostning så er han bare en ganske vanlig funksjonær i Vests apparat, og vil altså ikke ha noe problem med myndighetene selv om den objektive virkning av virksomheten er en alt ødeleggende atomkrig - for eksempel fordi Vest på et tidspunkt føler seg tilstrekkelig overlegen til å gå til et først strike angrep. Hvis hans motiv er å unngå krig, å berge systemet som helhet, blir saken med en gang mer komplisert.

For ikke så lenge siden, i forbindelse med den sovjetiske ubåten som gikk på grunn i innløpet til Karlskrona, ga den svenske statsminister Olof Palme - etter mitt skjønn - et godt eksempel på systemorientering. At Sovjet hadde krenket svensk nøytralitet er det ingen tvil om - tesen om feilnavigering lyder falsk og jeg tror mer på min egen tese om at de ønsker å etablere en second strike styrke i svensk farvann. Selvfølgelig innkalte han den sovjetiske ambassadør og protesterte kraftig. Men istedetfor bare å se på det som et spørsmål om en krenkelse så han på det som et system-problem og så løsningen i forsøket på å bygge ned spenningen, generelt, i hele området. Hvordan det best gjøres kan man nok strides om, men utgangspunktet er viktig. Vanskeligheten med systemstandpunktet er klart: den som inntar det sier vel i grunnen til resten av verden at alt dere driver med er bare tull og ensidighet, jeg har et standpunkt: von oben, jeg ser totaliteten. I en viss forstand er dette fredsforskerens standpunkt: han er uten fedreland, i Vest eller Ost, og blir vanligvis ikke elsket av verken den ene eller den andre. Og for en Treholt ville det altså bety at han ser seg selv som en overutenriksminister, som en som verken er den forlengede arm av sitt eget UD eller arbeider for det sovjetiske MID. Å spille en slik rolle vil nødvendigvis føre til at han blir hatet av sitt eget apparat uten nødvendigvis å bli godtatt av apparatet på den andre side. Hvis hans forsøk mislykkes vil de triumfere: hva så vi. Hvis han skulle lykkes vil hatet selvsagt bli enda sterkere, selv om han vil frifinnes av historiens dom. Autorisert fiasko er å foretrekke framfor uautorisert suksess.

La oss prøve å se litt nærmere på Treholts mulige motiver. Her kommer komplisert psykologi inn i bildet fra første stund. Et motiv er en psykisk spenning som utløses eller søkes utløst gjennom den handling man prøver å forklare subjektivt, gjennom motivanalysen. Spørsmålet er hvor bevisst motivet er, og her kan man tenke seg en skala fra det bevisste via det ubevisste til det underbev - hvor det siste da vil ligge innenfor psykologens/psykiaterens domene. Et skille mellom private/individuelle og politiske/ideologiske motiver kommer også inn i bildet. I kategorien privat/bevisst kommer da de tre klassikerne i spionaffærer: penger, kvinner og alkohol (evt andre "goder"); og press om svakhet for penger, seksualitet i en eller annen form eller alkohol/andre goder. I kategorien privat/ubevisst kommer spenningen, trangen til å være med på noe viktig, kanskje være i sentrum. I kategorien politisk/bevisst kommer så de kjente politiske standpunkter - Vest-orientering, Øst-orientering, system-orientering - altså det som i femtiårene gjerne ble kakt "det tredje standpunkt hvor man prøver å frigjøre seg fra forutinntatthet for eller mot Vest eller Øst. Til slutt er det da kategorien politisk/ubevisst, nok en av de viktigste: det er alle de politiske holdninger og identifikasjoner vi er så vant til at vi ikke en gang er klar over at vi selv har dem fordi de synes oss selvsagte; alle normale mennesker må da tenke på den måten. Men jeg vil se bort fra den kategorien i Treholts tilfelle idet jeg går ut fra at det dreier seg om et politisk meget bevisst menneske.

Dette gir oss foreløpig tre kategorier med underkategorier, og jeg vil nå sterkt framheve at de ikke utelukker hverandre. Til og med de tre politiske motiv-typene behøver ikke utelukke hverandre psykologisk selv om de synes å gjøre det rent logisk, og ikke bare fordi et menneske kan svinge i sin identifisering over tid. Et rikt, allsidig sammensatt, komplisert menneske er fullt i stand til å handle ut fra en rekke motiver samtidig, selv om det er noe ved den rettslige prosess som gjør at man prøver å finne fram til motivet, i entall.

Sett nå at vi prøver å krysse handlingens motiver, altså de subjektive, med handlingens funksjon, altså det objektive. Og la oss innskrenke oss til tre mulige funksjoner: Øst styrkes (på bekostning av Vest), Vest styrkes (på bekostning av Øst), systemet som helhet styrkes i den forstand at sjansen for fred økes. For den Øst-orienterte faller altså (1) og (3) sammen, for den Vest-orienterte (2) og (3) og for den system-orienterte er (3) en kategori sui generis, for seg selv. En langt mer nyansert inndeling kan selvfølgelig tenkes, men dette greier seg for det som her er formålet: å få fram den enorme spennvidden mellom det som kan kalles modell alfa, og modell omega, de to ytterpunkter.

Arne Treholt: Handlingens motiv (subjektivt) og funksjon (objektivt).

Øst styrkes

Vest styrkes

Systemet styrkes

penger

MODELL ALFA

seksualitet

alkohol m.m.

press ad

penger,

seksualitet,

alkohol m.m.

spenning

Øst-orientering

Vest-orientering

System-orientering

MODELL OMEGA

Modell alfa er den banale, det velkjente, det de aller fleste i Norge ville ta avstand fra, det forfatterne av våre spionparagrafer nok har hatt i tankene som sin hovedmodell. Jeg går ut fra at det er det anklagen først og fremst vil dreie seg om; man vil prøve å få motiv og funksjon presset inn i dette mønstret. Det bør understrakes at når slikt gjøres er det ikke bare av politiske og juridiske grunner, men også av rent intellektuelle grunner: det er begrunnet hvor mange modeller en menneskehjerne sosialisert i en bestemt retning, gjennom deformation profesjonelle, kan rumme.

Så var det de underbevisste motiver. I lys av det vi vet om Treholts karriere hittil er det vel kanskje særlig to mønstre man kunne tenke seg for psykiatisering. Hans Hellasopplevelser må ha vært meget sterke og det ville ikke være underlig om han ser klarere enn de fleste den rolle Washington i sin alminnelighet, og CIA i særdeleshet, spiller i verdenspolitikken. Muligens ser han det for klart; i forhold til de vest-orienterte i norsk politikk vil selv et moderat syn på CIA være en overdrivelse, et utslag av forfølgelsesvanvidd, av paranoia. Og dermed er allerede én psykiatrisk diagnose gitt. Den andre ville ligge i et annet hjørne av hans karriere: som mesterdiplomaten Evensens utvalgte redskap, instrumentet som ordner kontakter i alle retninger og dermed tilrettelegger situasjoner slik at Evensen kan fungere. Treholts alder tatt i betraktning må han ha fått et sterkt inntrykk av enkeltmenneskets rolle og muligheter til og med i storpolitikken, og dermed menes ikke bare hans egen rolle men de han har vært i kontakt med, som Evensen

og Papandreou. Hvis et skjerpert blikk for amerikansk imperialisme virker som paranoia i vestorienterte sinn vill en ung politikere/diplomats tro på at han som enkeltmenneske kan spille en rolle, til og med med den dominante politiske tendens virke som megalomania, stormannsgalskap. Og dermed er den andre psykiatriske diagnose gitt.

La oss prøve å spekulere litt over det som nå kommer til å skje: konstruksjonen av Treholt. Her vil det være mye som er ute og går. Etter det som er skjedd foreligger det tre muligheter: å privatisere, politisere og psykiatisere Treholt. Jeg går ut fra at Treholt i første omgang er interessert i å politisere seg selv, se seg selv ikke bare subjektivt, men også objektivt (altså både motiv og funksjon) som en spion for fred - og jeg har altså selv antydning i foredrag og i presse at dette kan ha vært et av hans motiver, og muligens også ha vært den objektive virkning av det han har gjort. Om dette vet vi idag svært lite, og jeg tror ikke det skal bli enkelt å komme til bunns verken i hans motiver eller handlingens funksjoner, blant annet fordi det kan bli vanskelig å fastlegge helt klart hva handlingen egentlig består i.

Da er det langt lettere å komme med begrunnede hypoteser som hva påtalemyndigheten vil gjøre. Etersom Treholt verken hadde noe mandat til å styrke Øst eller til å styrke systemet på noen annen måte enn det som er foreskrevet av Stortinget og/eller departementet (UD) er ethvert politisk motiv fra hans side en grov krenkelse av det regelverk en tjenestemann-embetsmann er omgitt av. Å styrke Vest ville han ikke hatt noen problemer med; det kan gjøres innenfor systemets rammer som en del av helt normal virksomhet, støttet av det som foran er kalt en ubevist politisk motivasjon. Men i tillegg til å være en krenkelse vil det også være en utfordring. En politisk modell settes opp mot en annen. Og det er ikke hvem som helst som gjør det: det er en statssekretær under en meget sterk statsråd som sammen kunne sees som en viktig kjerne i en utenrikspolitisk effektiv venstrefløy i Arbeiderpartiet - eksemplifisert gjennom Enevolds berømte tale om en nordisk atomfri sone på Norsk Kjemisk møte oktober 1980. En slik utfordring kan best elimineres ved å avpolitisere den, ved å avkle den all politisk garnityr og framstille den som et uttrykk for helt andre motiver.

Privatiseringen banaliserer. Krenkelsen er der fortsatt, men utfordringen forsvinner, og det er det viktigste. Han kan straffes for krenkelsen, men det er ingen utfordring å ta stilling til. Altså blir forutsigelsen klar: jakten vil intensiveres for å finne penger, kvinner, alkohol og andre goder, press fra sovjetisk hold. Men sett nå at man ikke finner dette, eller ikke finner nok av det? Hva gjør man da?

Neste mulighet er psykiatrisering. Jeg har altså nevnt de to diagnoser som ligger best til rette fordi de antakelig vil kunne bygges opp om med uttalelser fra Treholt selv. Hvilken av de to diagnoser man vil lande på er det vanskelig å forutsi. Men uansett hvilken det er vil resultatet bli det samme: krenkelsen er der fortsatt, men utfordringen blekes fordi Treholt blir transformert til et offer for sin egen underbevissthet, for de dypere krefter i menneskesinnet - det var ikke fordi han mente det men på grunn av dypere og deformerte karaktertrekk, i forhold til det som kan forutsettes hos en normal nordmann.

La oss nå se det fra Treholts synspunkt. Myndighetenes interesser er forholdsvis klar: å få ham dømt - blant annet fordi systemet trenger en spion av klassisk type for å innskjerpe moralen på dette punkt. Men samtidig ønsker de ingen utfordring, intet ved hele Treholt-komplekset skal tillates å sette spørsmålstegn ved norsk utenrikspolitikk. Aller minst ønsker de en retts sak som arter seg som utenrikspolitisk debattmøte. Treholts handlinger skal holdes opp mot spion-paragraf-komplekset, hans motiver skal privatiseres eller psykiatriseres. Hos Treholt selv kan man vel forutsette en strategi motivert av et ønske om ikke å bli dømt, subsidiært å bli dømt mildt - og å fortsette sin politiske kamp gjennom rettsaken. Hva det siste angår kan det vel hende han vil føle at dette kan bli farlig - at jo mer han insisterer på politiske motiver, jo viktigere blir det for den annen part ikke bare å få ham dømt, men å få ham dømt meget strengt, etter at privatisering og/eller psykiatrisering er gjennomført.

Altså er det mulig at Treholt etter et politisk utspill vil føle at dette fører galt avgårde, og vil foretrekke de to andre motiv-kjedene. Muligens vil han også få tilbud om dette, åpent eller mer subilt: hvis du bare sier rett ut at det var penger vil du slippe billigere! Om Treholt vil gå med på å la seg psykiatrisere, eller vil la seg overbevise om at han ved å spille rollen som mental avviker vil kunne komme fri tidligere og anser det som viktigere enn å bli psykiatrisk stemplet for livstid vet jeg ikke - jeg kjenner ham ikke. Men rent intuitivt skulle jeg nok tro at han vil foretrekke privatiseringslinjen.

Men her kommer den hake inn i bildet at de bevisste private motivene alle er lite flatterende. Menn sier gjerne at de har lyst på penger, kvinner og andre goder - men at de oppnår det gjennom hardt arbeid, sjarm og andre legitime metoder, ikke gjennom salg av informasjon til fremmed, til og med fiendtlig makt. Ett motiv skiller seg ut: jeg var under press, og press i forbindelse med noe seksuelt, spesielt heteroseksuelt, er selvfølgelig det mest legitimer-

ende. Men dette vil, på den annen side, antakelig være for unnskyldende for påtalemyndighetene fordi det vipper skylden for meget over på KGB selv om Treholt har vært deres motvillige instrument. Allikevel, hvis vi krysser motivene i tabellen med hverandre, slik Treholt ser dem og slik myndighetene ser dem, og betrakter det hele som et spill mellom disse to parter hvor "fakta" spiller en underordnet rolle fordi de er utilgjengelige, er tvetydige, eller ganske enkelt er uinteressante, da vil press-motivet være det mest sannsynlige punkt hvor de kunne møtes. Jeg ser altså "møtet" som noe som eventuelt blir etablert i selve forhørssituasjonen hvor Treholt kan tilby ufarliggjøring av seg selv og myndighetene mildere dom.

Men hva med handlingenes objektive sider, deres funksjoner, deres konsekvenser? Kan de også være gjenstand for forhandlinger? Jeg er tilbøyelig til å tro at dette ikke er mulig. Gitt det som allerede er kjent og synes uomtvistelig, at Treholt har hatt hemmelige, uautoriserte møter med russere som arbeider for KGB vil det nok uansett hva Treholt hevder om motivene faktisk funksjon - at dette ikke har styrket Øst men snarere Vest eller ihvertfall styrket helheten ved å minske sjansene for krig bli hevdet, og antatt som uomtvistelig, at det har styrket Øst på Vests bekostning, Sovjet på Norges bekostning. Man vil her støte på en atskillig hardere kjerne hos begge parter enn når det "bare" dreier seg om det subjektive, om Treholts motiver. Det er selvfølgelig akkurat på dette punkt at sikkerhetspolitiske sakkyndige vil komme inn i bildet; oppnevningen av dem blir dermed et hovedpunkt i saksforløpet. Myndighetene vil naturligvis foretrekke folk som har det som her har vært kalt det politisk/ubevisste som sin normaltillstand.

Til slutt noen ord om hemmeligholdelsen. Etter mitt skjønn er det ingen motsetning mellom å være spion for fred, objektivt og/eller subjektivt, og hemmeligholdelse. Eksempelene gitt ovenfor kan for eksempel oppfattes som handling i ren nødverge: en straffbar handling begås for å avvirke en verdens-katastrofe. Men Treholt kunne også gått inn for full offentliggjøring av det han visste fra begge sider og på den måte bli spion for folk, tatt informasjon fra myndighetene i Vest og/eller Øst og gitt det videre til folk i Vest og/eller Øst. Dette har han ikke gjort. Er det fordi han ønsket gjenytelse som betaling for hemmelig informasjon - "folket" er som kjent dårlig betaler, unntatt i ikke-materiell valuta, som folkeheit. Jeg vet ikke. I sin alminnelighet vil jeg nok selv sette denne formen høyere. Treholt kunne gjort en del av sin virksomhet som forsker og ikke vært bundet av taushetsplikt. Men da ville han selvsagt heller ikke vært så interessant for den ene eller den andre. Og vi ville ikke hatt noen Treholt-sak.